

เกริ่นนำ

พระทีนาคะ บางครั้งรู้จักท่านอีกชื่อหนึ่งว่า “ทิกนาคะ” หรือ “ทิงนาคะ”^๑ ท่านเป็นนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน ซึ่งนับเป็นนักปราชญ์ชาวพุทธผู้มีสติปัญญาสูงส่งและยิ่งใหญ่แห่งคริสต์ศตวรรษที่ ๕ ตอนต้นๆ แม้ตามประวัติท่านจะเคยบวชเป็นพระภิกษุในฝ่ายเถรวาทมาก็ตาม แต่ต่อมาท่านได้เปลี่ยนไปเข้าเป็นพระภิกษุในฝ่ายมหายานนิกายโยคจารย์ โดยเป็นศิษย์ของพระวสุพัทธ์ซึ่งเป็นอาจารย์ท่านสำคัญของนิกายโยคจารย์

นอกจากนี้พระทีนาคะยังเป็นนักตรรกศาสตร์ผู้ยิ่งใหญ่และปราดเปรี๊ยะในตรรกศาสตร์แนวพุทธ (Buddhist logic) มาก กล่าวได้ว่า ในประวัติศาสตร์ตรรกศาสตร์แนวพุทธแล้ว ชื่อเสียงของพระทีนาคะหรือทิกนาคะหรือทิงนาคะเด่นดังมาก เหตุเพราะท่านเป็นผู้คิดและก่อตั้งตรรกศาสตร์แนวพุทธขึ้น จนได้รับการขนานนามว่าเป็น “บิดาแห่งนैयाยศาสตร์สมัยกลาง”^๒ และท่านยังเป็นนักไดวาที่มีชื่อเสียงโด่งดังอีกด้วย

ชีวประวัติและผลงานที่พระทีนาคะสร้างสรรค์ขึ้นเป็นเรื่องน่าศึกษา ซึ่งผู้เขียนจะได้นำเสนอข้อมูลที่มีรายละเอียดแก่ท่านผู้อ่านเท่าที่ข้อมูลจะอำนวยให้เขียนได้ต่อไป

ชีวประวัติ

๑. ชาติภูมิ

พระทีนาคะเป็นชาวอินเดียใต้โดยกำเนิด คือ ท่านเกิดที่สิงห์วักตระ (Simhavaktra) ซึ่งเป็นเขตชานเมืองของเมืองกาญจึหรือกาญจึปุรัมในรัฐทมิฬนาฑูของอินเดียภาคใต้ ในสกุลพราหมณ์ (Brahmanical family) สันนิษฐานกันว่า พระทีนาคะน่าจะเกิดในราวตอนปลายพุทธศตวรรษที่ ๑๐ (คริสต์ศตวรรษที่ ๕ ตอนต้น) หรือถ้าจะให้ระบุปีเกิดให้แน่นอน ก็น่าจะประมาณ พ.ศ. ๙๘๓ (ค.ศ. ๔๕๐)^๓ ขณะที่พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) กล่าวประมาณปีเกิดของพระทีนาคะว่า “ประมาณ พ.ศ. ๑๑๐๐ กว่า”^๔

^๑ คำรากษาศาสตร์ส่วนใหญ่เรียกชื่อพระทีนาคะว่า “ทิกนาคะ” (Dignaga) เป็นชื่อแรก เรียกชื่อ “ทีนาคะ” (Dinnaga) เป็นชื่อรอง ซึ่งตรงกันข้ามกับคำรากษาศาสตร์ไทยทั่วไป เรียกชื่อท่านว่า “ทีนาคะ” เป็นต้น ชื่อท่านว่า “ทิกนาคะ” หรือ “ทิงนาคะ” เกือบไม่เป็นที่ยอมรับ

^๒ P.V. Bapat (ed.), *2500 Years of Buddhism*. 1997. p. 197; D.C. Ahir, *Buddhism in South India*. 1992. p. 126.

^๓ D.C. Ahir, *op.cit.* p. 726.

แม้ว่าจะเป็นชาวอินเดียได้ แต่ก็ปรากฏตามประวัติว่า ท่านพระตินนาคะไปมีชื่อเสียงในเรื่องตรรกศาสตร์และการได้วาที่อยู่ที่ทางอินเดียกลาง คือ แถบย่านมหาวิทยาลัยนาลันทา มหาวิภูษะ (รัฐมหาราษฏร์) และโอทิวิตะ (รัฐโอริสสา) ซึ่งท่านชอบไปพักอยู่

๒. การศึกษาและการบวช

ไม่มีหลักฐานใดพูดถึงชีวประวัติของพระตินนาคะหรือทิดนาคะในตอนที่วัยเด็กและวัยศึกษาเล่าเรียนของท่านว่าเป็นอย่างไร แต่ก็มีทางสันนิษฐานความเป็นไปได้ในฐานะที่พระตินนาคะเกิดในวรรณะพราหมณ์ว่า ท่านน่าจะได้รับการศึกษาพราหมณ์วิทยาประจำตระกูลของบิดาท่าน คือ คัมภีร์พระเวทและวรรณคดีอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับพระเวทที่เรียกว่า เวทาคะ และที่ไม่เกี่ยวข้อง เช่น อิติहाส (รามายณะและมหาภารตะ) ปุราณะ เป็นต้น เป็นอย่างดี

ประวัติของพระตินนาคะในช่วงการศึกษาที่เราทราบ ก็คือว่า หลังจากสำเร็จการศึกษา (ทางโลก) แต่ขณะอายุยังหนุ่มแน่นวัยแรกเริ่มของชีวิต (early age) แล้ว ท่านก็บวชเป็นสามเณร และเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนาฝ่ายหินยาน สังกัดนิกายวาตสีปุตริยะะ (Vātsīputrīya School) โดยการชักชวนของพระนาคทัตตะ (Nagadatta) ซึ่งเป็นอาจารย์ท่านหนึ่งในนิกายวาตสีปุตริยะะนี้ การบวชครั้งนี้ นับว่ามีท่านพระนาคทัตตะเองเป็นอุปัชฌายะ (Upadhyaṃya, บาลี คือ อุปัชฌายะ) และเป็นอาจารย์คนแรกในทางศาสนาผู้สอนสั่งท่าน นิกายวาตสีปุตริยะะ (Vātsīputrīya School) นี้เป็นนิกายที่ถือว่า มีอัตตาตัวตนที่แท้จริง ซึ่งแตกต่างจากชั้น ๕ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นตัวตน

เมื่อบวชแล้วพระตินนาคะก็ตั้งใจศึกษาเล่าเรียนพระไตรปิฎกของฝ่ายเถรวาทจนเจนจบทั้งหมด แต่กระนั้นท่านก็ไม่ชอบใจแนวคิดของนิกายวาตสีปุตริยะะ ซึ่งในขณะที่ปฏิเสธความเป็นอมตะของอัตตา (Self) ก็ยืนยันความต่อเนื่องของอัตตานั้นผ่านชีวิตแล้วชีวิตเล่า ดังนั้น เมื่อวันหนึ่งอาจารย์นาคทัตตะเรียกท่านมาและบอกให้ไปนั่งสมาธิแสวงหาความรู้เรื่อง “อัตตาอันยากจะพรรณนาได้” (indescribable self) คือ หลักอัตตาตัวตนที่ไม่เหมือนและไม่แตกต่างจากชั้น ๕ ท่านเปิดโล่งหน้าต่างทุกบานในที่พักของท่านในเวลากลางวัน และวางตะเกียงไว้เต็มทุกมุมห้องพักในเวลากลางคืน แล้วถอดสบงจีวรของท่านออกเป็นคนเปลือย จากนั้นก็ตรวจสำรวจดูตัวเองจากทุกๆ มุมรอบตัวท่านบ่อยๆ สำรพนาดูอัตตาตัวตนของตน ขณะที่ท่านทำดังนี้ก็มีเพื่อนพระภิกษุด้วยกันสังเกตเห็นกิริยาอาการแปลกประหลาดที่ท่านทำ นำความไปบอกแจ้งให้พระนาคทัตตะทราบ

เมื่อถูกพระอุปัชฌาย์ถามว่า ทำไมจึงทำกิริยาอาการอันแปลกประหลาดเยี่ยงนี้ พระตินนาคะก็ตอบว่า เพราะท่านล้มเหลวที่จะเข้าใจสิ่งที่ถูกให้แสวงหา จึงได้ถอดสบงจีวรออกสำรวจดูชีวิตว่า อัตตาตัวตนถูกปกปิดไว้หรือเปล่า เมื่อลูกศิษย์แสดงออกซึ่งความสงสัยเกี่ยวกับความมีอยู่ของอัตตาตัวตน อันดูเหมือนเป็นการท้าทายหลักคำสอนของนิกายตนดั่งนั้นพระนาคทัตตะให้รู้สึกกริ้วโกรธ

จึงออกคำสั่งขับไล่พระทินนาคะออกจากสำนักของตนหรือ
ออกจากวิหาร (วัด) ไป

แม้มีบางอย่างอยากจะอธิบายให้อาจารย์นาคทัตตะ
เข้าใจแต่ก็ไม่มีโอกาส พระทินนาคะจึงจำเป็นต้องออกจาก
สำนักของพระอาจารย์ท่านแรกของท่านไป เหตุเพราะมี
ความคิดเห็นขัดแย้งกันในเรื่องความมีอยู่ของอัตตาตัวตนดังกล่าว

เมื่อเดินทางออกจากสำนักของอาจารย์นาคทัตตะไปแล้ว
พระทินนาคะก็เดินทางเข้าไปขอศึกษาในสำนักของอาจารย์ท่าน
อื่นๆ อีกหลายท่าน แต่ก็พบกับความล้มเหลวในเรื่องการ
ศึกษา และมีประสบการณ์ไม่เป็นที่น่าพอใจกับอาจารย์เหล่านั้น^๕
สุดท้ายท่านตัดสินใจเดินทางขึ้นไปยังภาคเหนือ เพื่อศึกษาต่อ
ในแคว้นมคธ ณ มหาวิทยาลัยนาลันทา ภายใต้การแนะนำ
พร่ำสอนของพระวสุพันธุ ซึ่งชื่อเสียงของท่านในเวลานั้นโด่งดัง
มาก

พระทินนาคะ

กับพระวสุพันธุที่มหาวิทยาลัยนาลันทา พระทินนาคะศึกษาพุทธปรัชญาทุกๆ ลักษณะ
(all aspects of the Buddhist philosophy) จนกลายเป็นผู้เชี่ยวชาญชำนาญการดี (well-versed) ใน
คัมภีร์พระพุทธศาสนาทั้งหมด พระวสุพันธุตั้งใจสอนให้ท่านมีความรู้แนวคิดของนิกายโยคจาร และ
อธิบายให้ท่านมีความรู้ในพระสูตร ๕๐๐ สูตรของมหายานและนินยานทั้งหมด ตลอดจนมีความรู้
ในธารณีสูตร (Dhāraṇī Sūtras) อันลึกซึ้ง จนพระทินนาคะมีความเชี่ยวชาญในวิทยมนตร์
(vidhya mantra) นอกจากนี้พระทินนาคะยังศึกษาศิลปะการโต้วาที (the art of debate) กับ
พระวสุพันธุ จนมีความรู้ความชำนาญเป็นอย่างดีอีกด้วย

จากที่กล่าวข้างบนนี้ พระทินนาคะนับว่าเป็น “ศิษย์เก่าของมหาวิทยาลัยนาลันทา” ท่านหนึ่ง
และเป็นลูกศิษย์โดยตรงของพระวสุพันธุ ซึ่งเป็นอาจารย์ท่านสำคัญของพระพุทธศาสนา
นิกายโยคจาร และก็เป็นไปได้ว่าพระทินนาคะได้เปลี่ยนมาเข้ามหายานภายใต้สำนักนี้

พระทินนาคะเป็น ๑ ใน ๔ ของศิษย์ของพระวสุพันธุซึ่งมีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักกัน และได้
ชื่อว่าเป็น “นักปราชญ์อิสระ” (สวตรันตะ-บัณฑิตา) คือ ผู้ปลอดจากอิทธิพลของอาจารย์และ
ก้าวหน้าชำนาญการยิ่งในสาขาพิเศษที่แต่ละท่านศึกษา” นั่นก็คือ พระทินนาคะมีความรู้เชี่ยวชาญ
ในตรรกศาสตร์ พระสถิติมติมีความรู้เชี่ยวชาญในความรู้ของนิกายพระพุทธศาสนาตั้งเดิม ๑๘ นิกาย
พระวิมุกตเสนะมีความรู้เชี่ยวชาญในปรัชญาเอกนิยม และพระคุณประภะมีความรู้เชี่ยวชาญในพระวินัย
ในบรรดาลูกศิษย์ของพระวสุพันธุทั้ง ๔ รูปนี้ พระทินนาคะนับว่าเป็นผู้ที่มีชื่อเสียงมากที่สุด เหตุ
เพราะท่านเป็นผู้สร้างสรรค์และพัฒนาระบบทางตรรกศาสตร์แนวพุทธขึ้น

^๕ D.C. Ahir. op.cit. p. 127.

^๖ TH. Stcherbatsky. *Buddhist Logic*. 1994. p. 32.

พระหินนาคะกับลักษณะแห่งวิชาวิธี

หลังจากสำเร็จการศึกษาจากมหาวิทยาลัยนาลันทาแล้ว ดูเหมือนว่าสภาพจิตของพระหินนาคะไม่สู้สงบนัก ตามประวัติ⁴⁴ กล่าวไว้ว่า เมื่อท่านอยู่ในภาวะตกต่ำว่ากันว่าจนทางจิตวิญญาณ (a state of spiritual depression) พระมัญชุศรีโพธิสัตว์ก็ปรากฏตัวต่อหน้าให้เห็น ทำให้ท่านมีความสามารถในการพินิจวิเคราะห์ และสั่งสอนหลักธรรมแก่ท่านเป็นเวลานาน โดยการได้รับหลักธรรมคำสอนจากพระมัญชุศรีโพธิสัตว์ ทำให้พระหินนาคะมีพลังเกิดใหม่ทางจิตวิญญาณอีกครั้ง และทำงานเพื่อศาสนาอย่างไม่ทอดยงสำหรับชีวิตที่เหลืออยู่ เพราะหลังจากนี้พระหินนาคะเดินทางจากมหาวิทยาลัยนาลันทาลงมาทางใต้ ปลีกตัวนั่งสมาธิอยู่ในถ้ำแถบเทือกเขาโกตเศละ (Bhotasela) ใกล้แคว้นโอทิวีสะ (Odivisa คือรัฐโอริสสาในปัจจุบัน) และในถ้ำแห่งนี้ท่านนั่งทำสมาธิจนได้ผลแห่งสมาธิขั้นแนวแน่

๓. การได้วาทีที่มหาวิทยาลัยนาลันทา สอนพิเศษ และเขียนงาน

หลังสำเร็จการศึกษาแล้ว ชีวิตของพระหินนาคะถูกใช้ไปอย่างมีประโยชน์ต่อศาสนา เจกเช่นชีวิตของอาจารย์ผู้มีชื่อเสียงท่านอื่นๆ ในอินเดียเวลานั้น นั่นก็คือ ท่านเดินทางท่องเที่ยวไปทั่วอินเดียเพื่ออภิปรายได้วาทีทางศาสนา-ปรัชญาแก่นักปราชญ์ผู้คงแก่เรียนต่างๆ

ตามประวัติของพระหินนาคะกล่าวไว้ว่า สองสามปีต่อมาหลังจบการศึกษา การอภิปรายได้วาทีครั้งสำคัญได้ถูกจัดขึ้นที่มหาวิทยาลัยนาลันทา และพระหินนาคะก็ได้รับเชิญให้เข้าร่วมอภิปรายได้วาทีกับหมู่ภิกษุสงฆ์ผู้เก่งกล้า ซึ่งมีชื่อเสียงโด่งดังในความสามารถด้านวิชาวิธีของตน ท่านสามารถเอาชนะเคียดริ์ทุกๆ ท่านในการอภิปรายได้วาทีกัน โดยเฉพาะสามารถเอาชนะนักตรรกศาสตร์พราหมณ์ท่านหนึ่งชื่อ **สุทรชยะ** (Sudurjaya) ซึ่งมีผลทำให้ผู้ที่พ่ายแพ้การได้วาทีที่ท่านทุกท่านเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา การได้รับชัยชนะอันงดงามในการอภิปรายได้วาทีที่จัดขึ้นที่มหาวิทยาลัยนาลันทาครั้งนี้ทำให้ชื่อเสียงของพระหินนาคะโด่งดังมากในฐานะ “นักตรรกศาสตร์หรือนักวิชาวิธีผู้ทรงพลัง” (a powerful logician)

หลังสิ้นสุดการอภิปรายได้วาทีที่มหาวิทยาลัยนาลันทาแล้ว พระหินนาคะได้พักแรมอยู่ที่มหาวิทยาลัยนาลันทาชั่วระยะเวลาหนึ่ง และ ณ ที่นี้ท่านได้รับเชิญให้สอนพิเศษพระสูตรต่างๆ แก่นักศึกษามหาวิทยาลัยนาลันทาดังย และขณะที่พักอยู่ที่มหาวิทยาลัยนาลันทานั้น พระหินนาคะได้แสดงคัมภีร์ว่าด้วยหลักคำสอนของนิกายโยคจารและว่าด้วยตรรกศาสตร์แล้วเสร็จหลายคัมภีร์ หลังจากสิ้นสุดการสอนพิเศษแล้ว ท่านก็เดินทางไปยังถ้ำแถบเทือกเขาโกตเศละใกล้กับแคว้นโอทิวีสะ และอุทิศตัวให้แก่การทำสมาธิอยู่ ณ ที่นี้

⁴⁴ <http://www.theosophy.org/tlodocs/teachers/Dignaga.htm>.

๔. งานประกาศศาสนา แต่งคัมภีร์ ไต่วาที่ และบั้นปลายชีวิต

หลังจากการอภิปรายไต่วาที่ครั้งยิ่งใหญ่ที่มหาวิทยาลัยยาลันทา และอยู่บรรยายพิเศษให้นักศึกษาของมหาวิทยาลัยยาลันทาฟังจบแล้ว ตามประวัติกล่าวว่าพระทินนาคะเดินทางท่องเที่ยวไปจากวัดนั้นไปวัดนี้เรื่อยไป มีบางครั้งบางคราวเท่านั้นที่ท่านพักประจำอยู่ในวัดบางวัด ซึ่ง ณ ที่นั้นท่านจะสั่งสอนธรรมแก่ประชาชนมีเวลาเหลือก็แต่งคัมภีร์ และเมื่อมีโอกาสก็เข้าร่วมในการอภิปรายถกเถียงไต่วาที่สาธารณะ (public disputations) ที่จัดขึ้น ซึ่งเป็นยุทธวิธีหนึ่งในการประกาศศาสนา และดึงคนให้เปลี่ยนมาเข้าพระพุทธศาสนา ตลอดจนอุทิศตนบำรุงพระพุทธศาสนา

การอภิปรายถกเถียงไต่วาที่สาธารณะกันนับเป็นลักษณะเด่นเฉพาะแห่งชีวิตสาธารณะ (public life) ในอินเดียยุคโบราณ การอภิปรายถกเถียงไต่วาที่กันนี้มีมักจัดกันเป็นพิธีใหญ่โต มีคณะกรรมการตัดสิน มีประชาชนและนักบวชเข้าร่วมในพิธีและร่วมฟังมากมาย โดยพระเจ้าแผ่นดินเสด็จมาเป็นประธานในพิธีแข่งขัน ถ้าเป็นนักบวชการแข่งขันไต่วาที่นี้ หมายถึง การคงอยู่หรือการเสื่อมสูญของวัดเลยทีเดียว เพราะการแข่งขันครั้งนี้เอาความคงอยู่และความเจริญรุ่งเรืองของวัดเป็นเดิมพัน^๑ นั่นก็คือ ในการอภิปรายไต่วาที่กันครั้งนี้ผู้ชนะจะได้รับผลที่ตามมาดังนี้

- ๑) ได้รับการอุปถัมภ์จากพระเจ้าแผ่นดินและจากรัฐบาลของพระองค์ในการอุปถัมภ์บำรุงวัด และพระสงฆ์ในวัดที่ผู้ชนะไต่วาที่จำพรรษาอยู่
- ๒) ฎีกาสงฆ์หลังใหม่ของฝ่ายผู้ชนะไต่วาที่ถูกสร้างให้ใหม่โดยพระราชูปถัมภ์
- ๓) ผู้แพ้และผู้ที่เกี่ยวข้องในความสามารถของผู้ชนะการไต่วาที่เปลี่ยนไปเข้าศาสนาของผู้ชนะ

โดยชื่อเสียงที่ท่านมีชัยชนะในการอภิปรายไต่วาที่ พระทินนาคะได้กลายเป็นหนึ่งในบรรดาผู้ประกาศพระพุทธศาสนาที่ทรงพลังมากที่สุด เพราะเหตุที่ท่านมีความสามารถดังนี้ ท่านจึงได้รับเครดิตในสมัญญานามว่า **“ทิด-วิชยะ”** คือ **ผู้พิชิตโลก**

พระทินนาคะเดินทางลงมาทางใต้กลับไปยังถ้ำโกตเคละใกล้ๆ กับโอทิวีตะ และได้แต่งคัมภีร์ประมาณสมุจจะขึ้น ท่านตารนาถ (Taranatha)^๒ กล่าวไว้ว่า พระทินนาคะได้เขียนหลายแถวเริ่มต้นของคัมภีร์ที่ยิ่งใหญ่คัมภีร์นี้ลงบนโขดหิน (rock) ด้วยขอศกแท่งหนึ่ง แล้วอุ้มบาตรออกไปบิณฑบาต มีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อกฤษณมุนีราช (Krisnamuniraja) มาพบด้อยคำที่เขียนไว้ นั่นก็เข้าใจแจ่มแจ้งซึ่งความหมายอัศจรรย์ของด้อยคำนั้นจึงลบด้อยคำนั้นเสีย เข้าวันต่อมาท่านพระทินนาคะก็เขียนเช่นเดิมอีก แต่ก็ถูกลบโดยพราหมณ์คนเดียวกันอีก ในเช้าวันที่ ๓ ท่านจึงเขียนด้อยคำเช่นเดิมอีกครั้ง แต่ได้เพิ่มประโยคว่า “จงรู้ไว้ว่า นี่สำคัญอย่างยิ่ง” และได้ทำทนายพราหมณ์ที่เคยลบด้อยคำออกให้มาไต่วาที่กันโดยการได้งานค่าทำทายนั่น พราหมณ์กฤษณมุนีราชนั่งลงคอยพระทินนาคะกลับมาจากบิณฑบาต เมื่อพระทินนาคะกลับมายังถ้ำที่พักแล้วทั้งคู่ก็ได้อภิปรายไต่วาที่กันอย่างเอาใจจริงเอาใจ จึงผลปรากฏว่าพระทินนาคะเป็นฝ่ายชนะ และเชิญชวนพราหมณ์กฤษณมุนีราชให้ทิ้งศาสนาตนเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาในฐานะผู้พ่ายแพ้การไต่วาที่ แต่กฤษณมุนีราช

^๑ TH. Stecherbatsky, *op.cit.*, p. 34.

^๒ อ้างใน <http://www.theosophy.org/tiodocs/teachers/Dignaga.htm>.

เจ้าเล่ห์ไปรยผุ่นคาถาอาคม ซึ่งทำให้เกิดไฟไหม้สิ่งของที่มืออยู่ของพระทินนาคะแล้วหลบหนีไป ซึ่งอันนี้ทำให้ท่านไม่สบายใจ นึกประณามตนเองที่ไม่สามารถเปลี่ยนใจคู่ต่อสู้ของท่านให้หันมานับถือพระพุทธศาสนาได้ พระมัญชุศรีโพธิสัตว์ปรากฏต่อหน้าท่านและทักทายท่าน โดยเตือนว่า “ความคิดผิดเกิดจากการสมาคมอันไม่ดี” และสัญญาแก่ท่านว่า จะเป็นกัลยาณมิตรของท่าน จนกระทั่งท่านได้ตรัสรู้เต็มทีพร้อมกับยืนยันให้ท่านแน่ใจว่า คัมภีร์ที่ท่านแต่งขึ้นจะไม่มีใครมาทำอันตรายได้ พระทินนาคะจึงมั่นใจแต่งคัมภีร์ต่อในความสงบจนแล้วเสร็จ แล้วนั่งสมาธิสงบใจจนได้สมาธิ

พระทินนาคะเดินทางประกาศพระศาสนาโดยส่วนใหญ่อยู่ที่นาสันทา ในแคว้นโอทิวิศะ (โอริสสา) และแคว้นมหาราษฎระ (มหาราษฎร์) เฉพาะในแคว้นโอทิวิศะนั้น ตามประวัติกล่าวไว้ว่า พระทินนาคะได้เดินทางกลับลงมาทางใต้ ได้เทศนาให้พระเจ้าแผ่นดินของแคว้นโอทิวิศะและขุนคลัง (the royal treasurer) ของพระองค์ชื่อภัทราปาลิตะ (Bhadrapalita) เชื่อมสนิทเปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนาและได้บูรณปฏิสังขรณ์วิหาร (วัด) ที่ชาวทวดทโรมและสร้างวัด (ในแคว้นแคว้นนี้) ในความอุปถัมภ์ของพระเจ้าแผ่นดินของแคว้นโอทิวิศะและท่านภัทราปาลิตะขุนคลังของพระองค์ โดยเฉพาะท่านภัทราปาลิตะได้สร้างวัดๆ หนึ่งเป็นเกียรติแก่ท่านพระทินนาคะด้วย และขณะอยู่ในแคว้นนี้ พระทินนาคะก็ยังคงมีการอภิปรายได้วาทีกับคู่ต่อสู้และเปลี่ยนใจคู่ต่อสู้ในการได้วาทีให้หันมาบวชและนับถือพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก ท่านได้กระทำความคิดความชอบอันอัศจรรย์เป็นอย่างมาก

โดยทั่วไปแล้ว พระทินนาคะจะจำพรรษาอยู่ที่วัดที่ท่านขุนคลังภัทราปาลิตะสร้างถวาย ซึ่งตั้งอยู่ที่ภูเขาโกตเศละหรือโกรศีละในแคว้นโอทิวิศะ หรือที่รู้จักในปัจจุบันว่า โอริสสา แต่ก็บ่อยครั้งที่ท่านไปพักจำพรรษาอยู่ที่วัดอัครระ (Accra monastery) ในแคว้นมหาราษฎระ หรือที่รู้จักในปัจจุบันว่า มหาราษฎร์

แม้ว่าพระทินนาคะจะมีลูกศิษย์ลูกหามากมาย แต่ท่านก็ปฏิเสธที่จะมีผู้คอยอุปฐากติดตาม ท่านชอบที่จะอยู่และจะไปไหนมาไหนตามลำพังมากกว่า ดังนั้น ตามประวัติจึงกล่าวไว้ว่าท่านมรณภาพอยู่ตามลำพังในป่าเขียวชะอุ่ม (ตงคิบ) ของแคว้นโอทิวิศะ (โอริสสา) พระทินนาคะใช้ชีวิตอุทิศให้แก่การทำสมาธิและสั่งสอนประชาชนให้ทำจิต (consciousness) ให้บริสุทธิ์ เพื่อประโยชน์แก่การรู้ความจริง (truth)

๕. เกียรติประวัติในฐานะ “บิดาแห่งนैयाยศาสตร์สมัยกลาง”

ผู้เขียนได้กล่าวไว้ก่อนหน้านี้แล้วว่า พระทินนาคะมีความรู้เชี่ยวชาญดีในตรรกศาสตร์ และเพราะเหตุที่ท่านมีความรู้ดีในตรรกศาสตร์นี้ ท่านจึงเป็นผู้สร้างสรรคและพัฒนาาระบบทางตรรกศาสตร์แนวพุทธขึ้น จนได้ชื่อว่าเป็น “บิดาแห่งนैयाยศาสตร์สมัยกลาง”^{๑๐} ระบบตรรกศาสตร์ของพระทินนาคะที่สร้างสรรคและพัฒนาขึ้นนี้ได้รับการพัฒนาโดยพระธรรมกীরติ (Dharmakīrti)

^{๑๐} P.V. Bapat (ed.), *op.cit.* p. 197, D.C. Ahir, *op.cit.* p. 126.

นักปราชญ์พุทธฝ่ายมหายานผู้ยิ่งใหญ่อีกท่านหนึ่ง ซึ่งเป็นลูกศิษย์ของพระอิศวรเสนะ (śvarasena) ลูกศิษย์ของพระทีนนาคะเอง

กล่าวกันว่า ก่อนสมัยท่านพระทีนนาคะระบบตรรกศาสตร์อินเดียทั้งหมดเป็นไปตามตรรกศาสตร์ของสำนักปรัชญาอายุยะ ซึ่งเป็นปรัชญาสายสังคมนิยม (realist) นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ตรรกศาสตร์อินเดียที่พระทีนนาคะสร้างสรรค์แนวคิดใหม่ในวงการตรรกศาสตร์ขึ้น ซึ่งในตอนนั้นรับรู้กันว่าเป็น “ตรรกศาสตร์แนวพุทธ” (Buddhist logic) แต่กระนั้นก็ควรกล่าวไว้ตรงนี้เป็นข้อสังเกตไว้^{***}ว่า การปฏิรูปทางตรรกศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ของพระทีนนาคะ และของพระธรรมกัรติด้วย กระทำโดยการปฏิรูปตรรกศาสตร์ของสำนักปรัชญาอายุยะที่เป็นสังคมนิยมและเป็นรูปแบบไปเป็นระบบตรรกศาสตร์แนวพุทธที่เป็นจิตนิยม (idealistic) ซึ่งงานปฏิรูปตรรกศาสตร์ (adapatory) นี้เริ่มต้นบ้างแล้วในงานเขียนของพระอสังคะและพระวสุพันธู คณาจารย์สองพี่น้องผู้ยิ่งใหญ่ของสำนักโยคอาจารย์

ผลงาน

พระทีนนาคะได้สร้างสรรค์ผลงานเขียนไว้หลายคัมภีร์ ผลงานที่ท่านเขียนขึ้นสามารถแบ่งออกเป็นประเภทใหญ่ๆ ได้ ๒ ประเภท คือ

๑. ผลงานประเภทคู่มือ
๒. ผลงานประเภทคัมภีร์ตรรกศาสตร์

คัมภีร์ที่ท่านพระทีนนาคะเป็นผู้แต่งส่วนมากเป็นแบบย่อและยาก คัมภีร์เหล่านี้ได้มีผู้แปลเป็นภาษาจีนและทิเบตไว้ ส่วนต้นฉบับที่เป็นภาษาสันสกฤตได้หายสูญไปเกือบทั้งหมด ประวัติและเนื้อหาของผลงานทั้ง ๒ ประเภทของท่าน ผู้เขียนจะได้กล่าวถึงเท่าที่จะสามารถหาข้อมูลได้ต่อไป

๑. ผลงานประเภทคู่มือ

พระทีนนาคะได้เขียนผลงานประเภทคู่มือไว้ ๒ คัมภีร์ เพื่อประโยชน์แก่นักศึกษาใช้เป็นคู่มือในการศึกษาเล่าเรียน คือ

๑. อภิธรรมโกศมรมประทีปะ

คัมภีร์นี้พระทีนนาคะเขียนเป็นแบบสรุปย่อกระทัดรัด (condensed summary) งานเขียนพื้นฐานของอาจารย์ของท่าน คือ พระวสุพันธู นับว่าคัมภีร์นี้ใช้เป็นคู่มือสำหรับศึกษาพุทธปรัชญาแบบดั้งเดิม (early Buddhist philosophy) กล่าวคือ พระอภิธรรม

^{***} TH. Stcherbatsky, *op.cit.* p. 31.

๒. อักษรศาสตร์ปรัชญาปารมิตาสูต

พระทิตินาคะเขียนคัมภีร์นี้เป็นแบบสรุ่ยย่อหัวข้อปรัชญาทั้งหมดไว้ในรูปคาถาช่วยจำ (mnemonic verse) นัยว่าคัมภีร์นี้ใช้เป็นคู่มือสำหรับศึกษาปรัชญาเอกนิยม (monistic philosophy)

๒. ผลงานประเภทคัมภีร์ตรรกศาสตร์

พระทิตินาคะได้เขียนผลงานประเภทคัมภีร์ตรรกศาสตร์ไว้ประมาณ ๑๐๐ คัมภีร์^{๑๖} ซึ่งส่วนใหญ่ถูกแปลเป็นภาษาจีนและธิเบต หลวงจีนอี้จิง (I-tsing) กล่าวไว้ว่า “คัมภีร์ทางตรรกศาสตร์ของพระทิตินาคะได้ใช้เป็นตำราเรียนอยู่ในสมัยที่ท่านเดินทางไปอินเดีย”^{๑๗} ผลงานประเภทคัมภีร์ตรรกศาสตร์ที่สำคัญของพระทิตินาคะ ก็เช่น

๑. ประมาณสมุจจยะ

คัมภีร์นี้พระทิตินาคะแต่งว่าด้วยหลักประมาณะ (Pramāṇa) กล่าวคือ แหล่งที่มาของความรู้ที่สมเหตุสมผล (sources of valid knowledge) แต่งเป็นแบบสรุ่ยย่อในรูปคาถาช่วยจำ (mnemonic verse) พร้อมด้วยอรรถกถาอธิบายความ คัมภีร์แบ่งเนื้อหาออกเป็น ๖ บท คัมภีร์นี้ พระทิตินาคะเขียนใช้คำพูดสั้นกระชับรัดกุมมาก (very laconic) และตั้งใจเขียนสรุ่ยย่อให้เป็น “เครื่องนำทาง” (a guide) สำหรับอาจารย์ใช้ศึกษาและสอน กล่าวกันว่า คัมภีร์นี้ “ถ้าไม่มีอรรถกถาของท่าน ชินเนทพุทธิที่มีรายละเอียดสมบูรณ์และชัดเจนมาก ๆ แล้วละก็ ...ก็เกือบจะไม่มีใครสามารถเข้าใจได้เลย”^{๑๘} อันนี้แสดงว่า คัมภีร์นี้แต่งในรูปแบบย่อและกึ่งยาก ซึ่งอันที่จริงรูปแบบการเขียนคัมภีร์อย่างนี้เป็นรูปแบบงานเขียนของพระทิตินาคะส่วนใหญ่ทีเดียว

คัมภีร์ประมาณสมุจจยะนี้ถือว่าเป็นผลงานประเภทตรรกศาสตร์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดที่พระทิตินาคะเขียนขึ้น (his greatest work)^{๑๙} และเขียนขึ้นขณะที่พระทิตินาคะไปพำนักอยู่ที่ถ้ำบนภูเขาโกตเศละโกลัฏ แคว้นโอทิทิตะ (โอริสสา)

๒. อลัมพนปริกษะ

พระทิตินาคะแต่งคัมภีร์อลัมพนปริกษะนี้ขึ้น ว่าด้วยเรื่องการตรวจสอบกาลทั้ง ๓

๓. เหตุจักรทมรุ

คัมภีร์เหตุจักรทมรุนี้เป็นคัมภีร์ที่พระทิตินาคะแต่งขึ้น ว่าด้วยเรื่องวงล้อของการให้เหตุผลทางตรรกศาสตร์

๔. ประมาณศาสตร์-นยายประเวศะ

คัมภีร์ประมาณศาสตร์-นยายประเวศะนี้เป็นอรรถกถาที่พระทิตินาคะแต่งแก้อภิธรรมโกศะของพระวสุทัณฑุอาจารย์ของท่านเอง

^{๑๖} A.C. Ahir, *op.cit.* p. 127. P.V. Bapat (ed.), *op.cit.* p. 198.

^{๑๗} P.V. Bapat (ed.), *op.cit.* p. 198.

^{๑๘} TH. Scherbetsky, *op.cit.* p. 33.

^{๑๙} P.V. Bapat (ed.), *op.cit.* p. 198.

๕. นายามุขะ
๖. นายายประเวศะ
๗. หัสตวลประภณะ
๘. อารยปรัชญาปารมิตาฉัตต

ข้อสรุปและข้อสังเกต

ก่อนจบในส่วนของพระทีนนาคะนี้ ผู้เขียนใคร่ให้ข้อสังเกตบางประการเกี่ยวกับชีวประวัติ และผลงานของพระทีนนาคะไว้ ดังนี้

๑. พระทีนนาคะหรือที่รู้จักชื่อท่านอีกชื่อหนึ่งว่า “ทีคนาคะ” หรือ “ทีงนาคะ” เป็นพระภิกษุนักปราชญ์พุทธฝ่ายมหายานแห่งอินเดียได้อีกท่านหนึ่งที่ไม่ค่อยมีชื่อเสียงและยิ่งใหญ่อยู่ในดินแดนอินเดียเหนือ เช่นเดียวกับพระนาคคารชุนและพระธรรมกิริติ ซึ่งเป็นพระภิกษุนักปราชญ์พุทธแห่งอินเดียได้เช่นกัน

๒. พระทีนนาคะเป็นนักปราชญ์พุทธฝ่ายมหายานที่มีชื่อเสียงในการได้วาที และชำนาญการในเรื่องตรรกศาสตร์ เจกเช่นนักปราชญ์พุทธฝ่ายมหายานท่านอื่นๆ ตามที่ศึกษามา คือ พระอัศวโฆษ พระนาคคารชุน พระอสังคะ พระวสุพันธุ และพระธรรมกิริติ ที่จะศึกษาต่อไปในบทหน้า ความชำนาญการอันนี้ของนักปราชญ์พุทธฝ่ายมหายานเหล่านี้ได้ถูกนำไปใช้ในการประกาศพระพุทธศาสนาและการตั้งคนให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา ซึ่งชีวประวัติตรงนี้เป็นเรื่องที่น่าศึกษาเปรียบเทียบกับเป็นอย่างยิ่ง

๓. พระทีนนาคะเป็นพระภิกษุรูปแรกที่ก่อกำเนิดตรรกศาสตร์แนวพุทธขึ้น ซึ่งนับเป็นเกียรติประวัติแก่ตัวท่านเป็นอย่างยิ่ง จนท่านได้รับการขนานนามว่าเป็น “บิดาแห่งนैयाยศาสตร์สมัยกลาง” เกียรติประวัติอันนี้นอกจากพระทีนนาคะแล้วก็ไม่มียุทธท่านใดได้รับเลย

๔. พระทีนนาคะเป็นนักปราชญ์พุทธฝ่ายมหายานที่มีชีวประวัติน่าศึกษาและน่าเอาเป็นแบบอย่าง ท่านเป็นพระภิกษุที่ใช้ชีวิตอุทิศให้แก่การทำสมาธิ สั่งสอนประชาชนให้ทำจิต (consciousness) ให้บริสุทธิ์เพื่อประโยชน์แก่การรู้ความจริง (gnth) และการอภิปรายได้วาทีเพื่อประโยชน์แก่ความคงอยู่และเจริญรุ่งเรืองของวัดที่ท่านพำนักอาศัยอยู่ และเป็นยุทธวิธีในตั้งคนให้เปลี่ยนมานับถือพระพุทธศาสนา ชิวประวัติของพระทีนนาคะในช่วงการอภิปรายได้วาทีเป็นยุทธวิธีในการประกาศศาสนา น่านำไปศึกษาเปรียบเทียบกับชีวประวัติของพระวสุพันธุ อาจารย์ของพระทีนนาคะเองในเรื่องเดียวกันได้

๕. พระทีนนาคะ แม้จะเป็นนักปราชญ์พุทธฝ่ายมหายานที่แต่งคัมภีร์ตรรกศาสตร์ไว้มาก ประมาณ ๑๐๐ คัมภีร์ แต่ก็น่าเสียดายที่ว่าคัมภีร์ที่ท่านแต่งมีลักษณะย่อกระตือรือร้นและยากที่จะเข้าใจ ถ้าไม่มีอรรถกถาเก้อธิบายขยายความหรือมีอาจารย์ที่เก่งในเรื่องตรรกศาสตร์คอยแนะแฉ้วก็อ่านเก้อบจะไม่เข้าใจได้ทีเดียว ถ้าท่านแต่งด้วยภาษาที่เข้าใจง่ายก็จะเป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษาในสมัยหลังๆ ไม่น้อย